

ՌԱՖԻՑՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ.

Տպագրութեան տալով Նաղարեանի, Նալբանդեանի, Դամառ-Քաթիպայի, Քեր. Պատկանեանի, Շահաղիղի և Ռաֆիֆու Նամակները, մենք նպատակ ենք ունեցել մասամբ իւրք նպաստել այն քօղի բարձրացմանը, որ ալեւոր Քրօնոսը ձգել է նրանց և նրանց ժամանակների վրայ:

Առ հասարակ նման նամակները չափազանց կարեւոր են գրական-սրտամական տեսակէտից:

Մեր մտաւոր վերածնութեան ռազմիրաների այդ նամակները, բացի իրենց զուտ բանասիրական նշանակութիւնից, արժէքաւոր են նաեւ նրանով, որ նախ և առաջ՝ մատակարարում են մեզ շատ թանկագին նիւթեր իրենց ժամանակների ազգային-հասարակական կեանքի ուսումնասիրութեան և այս կամ այն աչքի ընկնող անհատի գնահատման համար, և երկրորդ՝ մեծ լոյս են սփռում իրենց՝ նամակագիրների՝ կենսագրութեան վրայ:

Նամակը—մանաւանդ մտերմին, մերձաւորին գրած նամակը—գրական տեսակներից ամենաանկեղծը կարելի է համարել. հետեւապէս, այդպիսի նամակը ամենից ճշգրիտ արտայայտութիւնն է գրողի անձնաւորութեան, նրա ներքին յոյզերի ու ապրումների:

Այդ հանգամանքն ևս իր կողմից կրկնապատկում, եռապատկում է մեր հրատարակելիք նամակների արժէքը, որովհետեւ այն անձնաւորութիւնը, որին ուղւած են այդ նամակները, յիրաւի մի այնպիսի մօտ, մի այնպիսի բարեկամական յարաբերութեան մէջ է դնւել վերոյիշեալ նամակագիրների հետ, որ կեղծիքը, սուտը նրանց նամակներում տեղ ունենալ չէր կարող, որ միայն ճշմարտու-

Թիւնը կարող էր նրանց փոխադարձ մտերմութեանը ընթացակցել:

Այդ անձնաւորութիւնը Վերին-Աղուլեցի Մելքոն Գասպարեան փանեանցն է:

Նրա մանրամասն կեանքն ու դործունէութիւնը մի այլ պատեհ ժամանակի թողնելով, այժմ պարտականութիւն եմ համարում «Արարատի» յարգելի ընթերցողներին երկու խօսքով ծանօթացնել այդ բաղմաշխատ, բայց անյայտ—դործչի հետ: Դա, կարծում ենք, անհրաժեշտ է նաև նամակագիրներին ու նրանց գրութիւնների ողին լաւ հասկանալու տեսակետից:

Պէտք է խոստովանել, որ Աղուլիսը մեր գրական—հասարակական կեանքում այս կամ այն կերպ աչքի ընկնող դէմքեր բուսական շատ է տւել. սակայն նրանք բոլորն էլ — կարելի է ասել — բարձրացել, ականաւոր են դարձել շնորհիւ իրենց ստացած ուսման, կրթութեան: Նրանք ունեցել են, ի հարկէ, բնատուր ընդունակութիւններ, իսկ դպրոցը ծաղկելու և պատուհներ տալու շափ անուցել, ջերմացրել է այդ ընդունակութիւնները:

Մելքոն Գասպարիչը մի եղակի բացառութիւն է նրանց թւից. նա զրկւած է եղել ուսման կենսատու ջերմութիւնից: Բայց ունեցել է ընդունակութիւն, մեծ ընդունակութիւն, ունեցել է դրա հետ միասին նաև յամառ, անընկճելի աշխատունակութիւն: Եւ ահա այդ տոկոսն աշխատասիրութեան շնորհիւ, բնութիւնից նրա մէջ դրւած ընդունակութիւնն աճում, զարգանում է, իր հետ բարձրացնելով նմանանապէս առ ոտս «ապաշխարողների» (այդպէս կոչւում էին դրադիտութիւն սովորեցնող կոյսերն Աղուլիսում) ուսած Մելքոնին:

Փանեանցի վերելքն սկսում է Մոսկվայում: Ընկնելով հեռաւոր Ռուսաստանի հինաւուրց մայրաքաղաքը, նա շուտով աչքի ընկնող դիրք է գրաւում այնտեղ — թէ բարձրաստիճան անձերի մօտ և թէ հայ ազգային հասարակական կեանքում:

Այնու հետև պաշտօնները իրենք են գտնիս ու բաղխում

նրա դուռը: 1868 թվից նա ընտրւում է երէցփոխ Մոսկփայի Հայոց 3 եկեղեցիների, ապա՝ խորհրդական վարչութեան Լազարեան Ճեմարանի, ապա՝ «Դասադարեան» Ապաստարանի խորհրդի անդամ, ապա՝ Տնտես նոյն Ճեմարանում: Եւ այդ բոլոր պաշտօնների մէջ ազնւութիւնն ու շիտակութիւնը երբեք չգաւաճանեցին նրան. նա ծառայեց անբասիր, եռանդով, նւիրւած: Ապացոյց դրան՝ երկարամեայ ֆնայնութիւնն իր բոլոր պաշտօններում և այդ առթիւ ատացած Գոհունակութեան թերթերը, Աստիճաններն ու շքանշանները¹⁾:

Լինելով շարունակ Մոսկփայում, նա ծանօթանում է մեր ժամանակի մտաւորականութեան պարագլուխների հետ: Ու նրանց ամենքին դրաւում ձգում է դէպի իրան և իր հետ կապում—շնորհիւ մի կողմից իր աչքի ընկնող դիրքի, միւս կողմից՝ իր ջերմ վերաբերմունքի: Նրանց անկեղծ բարեկամն էր նա. հարկ եղած դէպքում նրանք բոլորն էլ դիմում էին նրան, և նա ոչ ոքի չէր մերժում. ամենքին էլ աջակցում էր:—մէկի գրքերն ու հեղինակութիւնները վաճառելով, միւսի համար՝ միջոցներ հայթայթելով, երբորդին՝ խրախուսելով, շորթորդին՝ բարեկամական խորհուրդներով և այլն:

Ահա թէ ինչու նրանց ամենքի էլ նամակների մէջ միշտ միևնոյն շեշտն է հնչում ներդաշնակօրէն—շեշտը ակնածութեան և խորունկ յարգանքի դէպի Մեկքոն Դասադարիչը:

Դու ևս, սիրելի բնթերցող, կարդալով Նազարեանի, Նալբանդեանի և Դամառ-Բաթիպայի նման պատկառելի գէմքերի նամակները և տեսնելով նրանց այդօրինակ վերաբերմունքը, Դու ևս յարգանքի սուրբ զգացումով ես լցւում դէպի յիշատակն այն մարդու, որ իր հայրենի անվրդով խաղաղութեան մէջ այնպէս անյայտ, այնպէս ան-

1) Ունէր Պետական խորհրդականի աստիճան և Ս. Աննայի 2 աստ., Ս. Ստանիսլաւի 2 աստ., Ս. Աննայի 3 աստ., և Ս. Ստանիսլաւի 3 աստիճան:

աղմուկ 1901 թւին կնքեց իր մահկանացուն 76-ամեայ հասակում:

Ի վերջոյ, քաղցր պարտականութիւն ենք համարում անկեղծ շնորհակալութիւն յայտնելու նրա եղբորորդի մեծ. պ. Ալեքսան Փանեանցին, որ իր հօրեղբոր նամակները սիրայօժար կերպով մեր տրամադրութեան տակ զննելով, նրանցից օգտւելու և տպագրութեան յանձնելու իրաւունքը տւեց մեզ:

Յ. Տէր-Յակովբեան.

Ջեր. — Ազուլիս:

25 յունւարի 1913 թ.

ՌԱՖԻՅՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ¹⁾.

1.

Թիֆլիս 10 դեկտեմ. 1879 ամի,

Մեծապատիւ

Պարոն Մելքում Փանեանց,

Թող ներքի ինձ, որ առանց Ձեզ հետ ծանօթ լինելու, ես մտահայտայ ձանձրացնել Ձեզ իմ յանձնարարութիւններով²⁾: Բայց Դուք հասարակաց բարեկամ էք, և մանաւանդ այն անձերի, որոնք գործում են կրթութեան և գրականութեան ասպարէզում: Այդ Դուք ապացուցիք Ձեր բարեկամութեամբը հանդուցեալ նաղարհանցի հետ:

Ես Ձեր մասին շատ եմ լսել Ձեր հայրենակիցներից, որոնց հետ բախտ եմ ունեցել ծանօթանալու, և իմ քաղած տեղեկութիւնները երաշխաւորում են, որ Դուք «Այլմերի» հրատարակութեան գործի մէջ կը լինէք նոյնքան բարի, որպէս եղել էք ամեն մի աղգային և հասարակական գործերում: Սեղմում եմ Ձեր բարեկամական ձեռքը

Յ. Մելիք-Յակոբեանց

1) Դրւած են 1879—1888 թ. թ. ընթացքում. թւով ընդամենը 55 հատ են: որոնցից մենք տպագրութեան յանձնում ենք միայն երանք, որոնք որեւէ հասարակական-պատմական նշանակութիւն ունեն: Յ. Տ. Յ.

4) Պատկած են հեղինակի ուղղագրութիւնը. կէտադրութիւնը եւ միւս գրական-լեզուական առանձնայատկութիւնները: Յ. Տէր-Յակ.

2) Այս նամակի մէջ ներքակ ուղարկւած է Մ. Փանեանցին նաեւ մի ստորագրութեան թերթ «Այլմերի» բաժանորդագրութեան համար — այդ նպատակով պատրաստւած յատուկ տպագիր դիմումի հետ միասին:

Յ. Տէր-Յ.

2.

23 Նոյեմբ. 1880 ամ. Թիֆլիս.

Թանգագին բարեկամ

Մեկքում Կասպարիչ Փանեանց,

Ձեր նամակը ստացայ. շնորհակալ եմ Ձեր բարեարտութեան համար, որ արտայայտվում է Ձեր գրութեան իւրաքանչիւր տողից: Ձեր համակրութիւնը գէպի իմ անմխիթար գործունէութիւնը չափազանց խրախուսում է ինձ, որպէս բարեկամի և ազգասիրի անկեղծ սրտից բղխած քաջալերական խօսք: «Կայծերի» տպագրութիւնը հակառակ իմ ցանկութեան, արդարեւ, բաւական ուշացաւ: Ես ամեն ջանքով աճապարում էի, որ այս աշխատութիւնը, իբրեւ ժամանակակից վէպ, իբրեւ մեր մաքերը զբաղեցնող հարցերը շօշափող մի երկասիրութիւն, որքան կարելի էր, շուտով լոյս տեսնէր: Բայց յետաձգութեան պատճառը պէտք է օրոնել երկու գլխաւոր պատճառների մէջ. նախ, որ ես մինչև այսօր իմ բաժանորդներից չկարողացայ այնքան փող ստանալ, որ գոնէ տպագրութեան ծախքը ծածկէր. երկրորդ, ես յոյս չունէի, որ այս աշխատութիւնը տեղւոյս ցենզուրայից ամբողջապէս անցնէր: Տաճկաստանի Հայոց վերջին շարժումներից յետոյ, այստեղի ցենզուրան սկսեց բաւական խստութեամբ վերաբերվել գէպի ամեն մի գրուածք, որ կարող էր նրանց մէջ ազգասիրական զգացմունք և ազատասիրական ոգի ներշնչել: Այդ մի բախտ էր, որ «Խենթը» անցաւ, թէև նրա ամենազեղեցիկ տեղերը ջնջուեցան «Մշակի» մէջ տպվելու ժամանակ: Բայց ես մեծ գծաւարութիւն կրեցի, մինչև կարողացայ կրկին հրաման ստանալ երկրորդ տպագրութեան համար:

Այս հանգամանքը ի նկատի առնելով, ես գրեցի պ. Գաբրիէլ Միրզօեանցին, որը Մոսկվայի համալսարանի ուսանող է, որ յանձն առնէ «Կայծերը» Մոսկվայում տպագրելու: Այնտեղ ցենզուրան աւելի ազատ է, թուղթը աւելի էժան է և տպագրութիւնը աւելի մաքուր: Տակաւին պատասխան չեմ ստացել, բայց յոյս ունեմ, որ կընդունէ, որովհետեւ այդ պարոնը, որպէս իմ լաւ բարեկամ, նոյնպէս և մեր ամենատեսադուր և գործունեայ երիտասարդներից մէկն է:

Պարոն Միրզօեանցը մի երկու ամիս առաջ գիմել էր ինձ, խնդրելով, որ եւ իրաւունք տամ «Խենթը» Մոսկվայում տպագրելու, բայց ես չկարողացայ կատարել նրա դեղեցիկ ցանկութիւնը, որովհետեւ նրանից առաջ արդէն իրաւունք էի տուած Շուշիում տպագրելու: Այս քաղաքից «Խենթի» առաջին թերթերը ուղարկել էին ինձ տեսնելու համար, թուղթը բաւական լաւն է և տպագրութիւնը մաքուր, երևում է այնտեղի տպարանը այժմ փոքր ի շատէ կանոնաւորված է:

Հարցնում էք, թէ ինչո՞ւ այստեղի Տպագրական քնկերութիւնը յանձն չէ առնում իմ գրքերը ի լոյս ընծայելու: Բարեկամ, մի խարվեցէք այս տեսակ խոշոր անուշաներից: Մեզանում մասնաւոր մարդիկ աւելի շատ գործ են կատարում, քան թէ ամբողջ ընկերութիւններ: Այդ ընկերութիւնը իր ջնշին դրամագլխով իրան նպատակ է դրել հրապարակել մանր, ըստ մեծի մասին մանկավարժական գրքոյկներ, և ոչ թէ ընդարձակ, նշանաւոր աշխատութիւններ ժողովրդի մէջ միաք և ընթերցանութիւն տարածելու համար: Բացի դրանից, ընկերութեան քննիչ մասնաժողովը այնպիսի անձինքներից է բաղկացած, որ հազիւ թէ փոքր ի շատէ իր հեղինակութիւնը յարգող մի գրող կըցանկանար իր աշխատութիւնները նրանց քննութեանը ենթարկել:

Գրում էք, թէ ես մի մեծ յանցանք գործած կլինեմ, եթէ գրեմ մեր հասարակութեանը իմ գրաւոր աշխատութիւններից: Ընդունում եմ Ձեր անկեղծ, բարեկամական յանդիմանութիւնը: Բայց հարկաւոր է, որ հասարակութիւնն էլ իր կողմից թէ բարոյապէս և թէ նիւթապէս քաջալերէ իր գրականութեան անբախտ մշակներին: Եթէ Վենետիկցիք կարճ ժամանակում կարողացան այնքան ահագին քանակութեամբ գրքեր տարածել հայոց ազգի մէջ, գրա գլխաւոր պատճառն այն էր, որ նրանք ունէին մեկեկնասնեւ, և նրանց գրքերի մեծ մասը զարդարած էին զանազան Դիւղեանների և Տատեանների անուշներով: Բայց ո՞ւր է մեր հորուստների կողմից այս տեսակ ազգասիրական բարեսրտութիւն:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը՝

Յ. Մ. Մելիք-Յակոբեան.

Յ. Գ. «Կայծերը» թէ վաղ թէ ուշ կը տպւի, դրանում տարակոյս մի ունեցէք, շարունակեցէք Ձեր բաժանորդագրութիւնը: Ես սպասում եմ ալ. Միրզոեանցի պատասխանին, եթէ նա յանձն կառնէ Մոսկովայում տպագրել տալ, Ձեզ մօտ գտնուած փողերը կը յանձնէք նրան, իսկ եթէ ոչ, ես ստիպւած կլինեմ այստեղ տպագրել տալ:

Ձեր պահանջած «Մշակի» համարները պատուիրեցի խմբագրատանը ուղարկել Ձեզ:

Ես պատրաստել եմ մի պատմական վէպ ևս «Դաւիթ-Բէկի» անունով, որ շուտով կսկսվի տպվել «Մշակի» մէջ: Վէպի բովանդակութիւնը առնուած է Դաւիթ Բէկի՝ Սիւնեաց իշխանի կեանքից: Գործողութիւնների մի մասը կատարվում է Ձեր հայրենիքում:

Յ. Մ.

(Շարունակելի)